Kungsvägen I: Agnes från Kyrkoby

Material för läraren

I spelet Kungsvägen I: Agnes från Kyrkoby finns fakta om Vandas och särskilt Helsinge sockens Kyrkobys historia och kulturmiljö, berättelser om möjliga fiktiva händelser samt material som uppmuntrar till att dryfta historia och kulturmiljöer. Spelets material består av videon, texter, uppgifter, bilder samt framsteg.

Det här materialet innehåller inslag av spelets texter samt tilläggsmaterial till dessa, information om spelets teman och områdets historia. Det här materialet är insamlat för att utgöra ett stöd åt lärare då man bearbetar spelets teman vidare på lektionen efter att eleverna spelat spelet, eller så kan man använda materialet som tilläggsläsning direkt för eleverna.

Notera att beroende på antalet och ordningen på kontroller, som varje grupp avklarat, har grupperna ganska olika uppfattningar om spelets innehåll.

Spelets händelser härrör sig från 1700-och 1800-talet. Fastän händelserna som beskrivs i spelet naglas till en viss tid, har händelserna bakom spelets berättelser egentligen skett under en längre tidsperiod.

Alla fotografier som använts i spelet är tagna ur Vanda stadsmuseums (VSM) samlingar. Bilderna härstammar från 1900-talet, fastän berättelserna kan härstamma från en betydligt äldre tid.

Särskilt för klasser som stiftat bekantskap med spelversionen för klassrummet rekommenderar vi att man tar reda på mer om området och dess byggnader via denna länk: http://vantaankirkonkyla.fi/sv/platser/. På den här webbsidan finns information om historia kring områdets viktigaste byggnader samt panoramabilder på 360° av objekten.

I spelet följs Agnes Solhems berättelser. Agnes presenterar till en början sin familj med sju barn, som bor i Solhems hus. Agnes med familj är fiktiva personer.

På bilden ses de viktigaste byggnaderna i området, som spelets berättelser hör starkt ihop med. Bildkälla: vantaankirkonkyla.fi.

Innehållsförteckning:

Bygatan 2

Byn i korsningen av viktiga vägar 4

Sädesmagasinen 5

Kyrkan 6

Klockstapeln och gravgården 7

Prästgården och bagarstugan 8

Skolan 10

Barn i byn 10

Bygatan

Nästan alla gårdar i Helsinge Kyrkoby härstammar från medeltiden och var lantgårdar långt in på 1900-talet. Vid sidan av huvudbyggnaden ingång många ekonomibyggnader för att skydda djur, verktyg, säd och andra förnödenheter. Lantbrukets arbeten definierade långt människornas vardag och gav en rytm åt årets kretslopp.

I början av 1700-talet var Helsinge socken, som övriga Finland, ockuperat av ryssarna. Dessa år man var ockuperad av Ryssland kallas Stora ofreden och Lilla ofreden. På grund av dessa dystra tider har det knappt bevarats några äldre byggnaden är från 1700-talet i Helsinge socken. De äldsta husen i Kyrkobyn är byggda i slutet av 1700-talet.

Den enbenta husbonden: stifta bekantskap med Fritiof, som var enbent husbonde i Nygrannas genom att titta på videon https://youtu.be/fcoay9J-MKA. Stifta bekantskap med Nygrannas hus och dess enbenta husbonde, Fritiof, genom att titta på videon. I Nygrannas hus vid bygatan verkade förr ett gästgiveri och senare byns första täljskola, där man täljde brödspadar, smörkärnor – och lika ofta sig i fingret. Nu finns här en liten butik. Samla poäng genom att ta reda på vilkendera fot Fritiof har kvar. Svaret på frågan är öppningskoden till denna kontroll.

Fastän Nygrannas på basis av sitt namn (*ny granne*) är ett relativt nytt hemman i byn, är troligen dess äldsta del den äldsta byggnaden som ännu är i bruk. I Nygrannas hus har ett gästgiveri verkat på 1700- och 1800-talet, vid mitten av 1800-talet fanns här socknens första slöjdskola och i slutet av 1800-talet en butik.

Liksom det sägs i spelet var Nygrannas husbonde Fritiof Winberg (s. 1889) enbent. Han hade som barn mist ena benet i en skördetröska. Invaliditeten gjorde honom ändå inte passiv. Han upprätthöll bland annat socknens första ambulerande bibliotek. I det ingick en hästkärra med boklådor och hästen Fingal. Hans ättlingar bor fortfarande kvar i Nygrannas hus.

Foto: VSM. På foto ses Fritiof Winberg.

Lönnkrogar och starka drycker: här intill finns Mårtens hus, Riddars I. Stifta bekantskap med Mårten, som idkar skumma saker i sitt hus, genom att titta på videon och samla poäng genom att ta reda på vad som är Mårtens favoritdryck. https://youtu.be/wEnNvyfaj9M Dryckens namn är öppningskod till denna kontroll. Svar: svagdricka.

Namnet Riddars hänvisar till en krigare och härstammar från ordet *riddare*. Efter Stora ofreden, i början av 1700-talet, höll Mårten Ridbom ett gästgiveri Riddars. Den olagliga handeln av sprit och öl florerade verkligen i Kyrkoby vid denna tid: Ridbom fick hjälp med hästarna i gästgiveriet och med att skaffa annat av nöden mot att byborna fick ”lov” att vara på krogen i gästgiveriet och sälja starka drycker.

Bränn pärtorna!: Hej igen! Nu anlände ni till gården Riddars II:s gårdstun. Här bor Talve, en snarstucken ung husbonde med sin familj. https://youtu.be/fnteBS3rjv4, I taket hänger hela 30 stänger med bröd. På en stång ryms 30 bröd. Titta på videon och ta reda åp hur mycket bröd som Talves fru Britha har bakat denna gång och hängt upp på stängerna. Antalet bröd är öppningskoden till kontrollen. Svar: 10 x 30 = 300.

I taket i Riddars II fanns verkligen enligt byborna 30 brödstänger. Att bränna pärtor var ett allmänt sätt att få ljus i huset innan elektricitetens tid.

Foto: VSM. PÅ fotografiet ses gästgiveriet Övre Nybacka i Mårtensby.

Byn i korsningen av viktiga vägar

Alla vägar bär till kyrkobyn: Hej, kände ni till att vår by ligger i korsningen av viktiga vägar? Dessutom ligger vår by alldeles intill korsningen mellan två åar, Kervo å och Vanda å. Det är därför lätt att ta sig hit till byn från alla håll för att delta i gudstjänsten på söndagarna. Längs med den där vägen kommer man till kyrkan ändå från Tölö och Drumsö.Granska miljön och ta reda på svaret på frågan: hur långt är det till Wiborg härifrån? Ifall det är 130 kilometer från Kyrkobyn till Kouvola, 120 kilometer från Kouvola till Imatra och därifrån sedan 60 kilometer till Wiborg, hur lång väg måste man åka fram och tillbaka mellan Kyrkobyn och Wiborg via Kouvola och Imatra?

Hannusas: Välkommen till den här sidan av byporten! Från bygatan, alltså byns världsliga sidan, hit till den andliga sidan. Kungsvägen, som ni nyss gick längs, leder från Åbo till Viborg. Vägen, som ni nyss korsade, leder däremot söderut mot kusten till Helsingfors och norrut mot Tavastehus. Här bredvid finns ett rött hus som heter Hannusas. I det här huset finns två våningar och och förvånansvärt många fönster. Husbonden Simon har nämligen haft gott om pengar, som han använt till att bygga ett litet större torp. Räkna antalet fönster och skriv ner talet som öppningskod för att samla poäng.

Mittemot Hannusas fanns ett hus som brunnit på 1900-talet, Gamla Knapas. Det var också byggt i två våningar och tillsammans bildade de en sorts port till landsvägen. Hannusas, som byggts på 1800-talet, har undantagsvis en massa fönster, vilket berättar om att husbonden hade gott om pengar. Hannusas hus har restaurerats på 1990-talet och numera verkar här ett kafé.

Foto: VSM. Hannusas på 1900-talet.

Sädesmagasinen

Smakar det med bröd?: Jag såg igår natt hur någon försökte stjäla säd genom att göra ett hål i byns sädesmagasin. Men man lyckades inte! Den usla tjuven visste inte att magasinet har två väggar inuti varandra för att hindra tjuvnad. Inte stjäl man säd hos oss så där bara! De här sädesmagasinen byggdes i byn för att man skulle kunna lagra säd för nödår. Man behöver inte längre samla in material under tallbarken för att dryga ut bröddegen. Nedan ser ni ett recept på bröd. Genom att ta ut de markerade bokstäverna i receptet och lägga dem i rätt ordning kan ni ta reda på vad man kallar nödårens bröd. Svar: barkbröd

I slutet av 1600-talet led man i byn, och i hela Finland, av dåliga skördar och dessa förorsakade hungersnöd. Hungern och de tiggarhordar, som tvingats lämna sin hem på grund av hungersöden, spred farsoter, som skördade många liv. Med nödåren i färskt minne byggdes ett sädesmagasin i slutet av 1700-talet. Avsikten var att det fungerade som magasin med nödsäd för byborna då nya nödår var påväg. I början av 1800-talet byggdes ytterligare ett magasin intill det första magasinet.

Vid sidan av att magasinen utgjorde ett viktigt sädesmagasin för nödår, blev de också ett rudimentärt kreditsystem och möjliggjorde sociala projekt i socknen. Med hjälp av sockenmagasinen räckte brödet till också på de allra fattigaste sockenbors bord under så gott som hela 1800-talet.

Sockenmagasinen eller lånemagasinen grundades som en del av ett nationellt projekt: avsikten var att mildra problem som kunde uppstå under nödår genom att skapa ett nätverk av sädesmagasin över hela riket.

Foto: Det ena av byns två sädesmagasin. Vid magasinets knut står en kilometerstolpe i sten. Fotografi från år 2019.

Kyrkan

(Text i kontrollen, som endast går att spela i utespelet.) En hemsk olycka: Ta en titt på den här ståtliga kyrkobyggnaden! En vårdag hände en hemsk olycka i byn. En eldsvåda förstörde kyrkan så grundligt att alla trädelar brann upp och en del av stenmurarna skadades allvarligt. Till all tur kunde man reparera kyrkan, och den blev ännu magnifikare. Ta reda på ***vilket år kyrkan reparerades efter branden****. Du hittar årtalet genom att beundra kyrkan utifrån. Svar: 1893.*

Den nuvarande kyrkbyns stenkyrka är byggd i mitten av 1400-talet. Den var egentligen moderkyrka för ett större område. I området ingick bland annat Tusby och Nurmijärvi samt huvuddelen av nuvarande Helsingfors stads församlingar.

En hemsk olycka inträffade i Helsinge sockens Kyrkoby på 1890-talet. En eldsvåda, som troligen började i kyrkans värmesystem, förstörde kyrkan så grundligt att alla trädelar brann och en del av stenstrukturerna skadades. Kyrkan kunde ändå rustas upp redan före följande vår. Även klockstapeln intill kyrkan förnyades vid samma tidpunkt. (Källa: www.vantaanseurakunnat.fi.)

Prästens mystiska prat: Byborna är tvungna att gå i kyrkan och höra gudstjänsten varje söndag. De som bor på över 10 km avstånd går i kyrkan varannan söndag, och de som bor på över 20 km avstånd var tredje söndag. Ingen förstår något av vad prästen säger, då han pratar på ett främmande språk, latin, men vid kyrkan får man höra allt sladder och alla nyheter även från längre ifrån. Titta på videon https://youtu.be/vsJuaGKkMM8 och ta reda på vilka magiska ord som uppkommer då prästen säger på latin ”det här är min kalk”? Svar: hockus pockus (eller i annan skriftlig form).

Jordbruket och boskapsskötseln bestämde vardagens rytm, men på söndagarna var man tvungen att gå i kyrkan och höra mässan. På detta vis samlades en massa folk i kyrkbyn under veckoslutet från alla hörn i socknen. Man skvallrade och hörde nyheter. Såsom ovan nämns, behövde de som bodde längre ifrån inte komma på plats varje söndag.

I vanligt folks öron har kristendomen möjligen låtit väldigt konstig, särskilt innan reformationen (som i Finland inträffade på 1500-talet), eftersom de medeltida gudstjänsterna ännu hölls på latin. Framför församlingen gick en präst, som pratade på ett främmande språk, och påstod att vinet blev Kristi blod. Till följd av detta känner vi ännu till den bekanta trollformeln ”hockus pockus”, som baserar sig på de latinska orden för välsignelsen av nattvardsvinet: ”Hoc est pocus meus”, vilket betyder ”Här är min kalk”. Den här meningen uttalades av de medeltida prästerna då de lyfte nattvardskalken för att välsignas i församlingens åsyn.

Foto: VSM. Fotografiet visa interiören i Helsinge kyrka Sankt Lars.

Klockstapeln och gravgården

Hartassar: På natten såg jag hur man läste besvärjelser vid klockstapeln så att säden ska växa och fiskarna fastna i näten. Man bad också med en trollformel om hälsa åt babyn Elvi som varit febersjuk. För att göra besvärjelserna samlade man in en hartass, fladdermusvinge och ett lårben från en groda som amuletter för trollkonsterna. Besvärjelserna sades på vigd jord så att kyrkans makt gör dem starkare.
Vad kunde prästen och andra strikt kristna bybor kalla en bybo som i hemlighet bad om hjälp av andra gudar? Svar: hedning

Enligt nuvarande uppgifter är klockstapeln till och med äldre än kyrkan och byggd på 1350-talet. Den har inte alltid varit en klockstapel, men det är okänt vad den tidigare kan ha använts till. År 2007 utfördes arkeologiska undersökningar i klockstapeln och man gjorde tämligen speceilla benfynd: i klockstapeln påträffades bland annat en hartass, en fladdermusvinge och lårbenet av en groda. De höra ihop med någon form av ritualer som ansluter till folktro.

Man kan inte exakt veta vad man gjorde med benen, men i allmänhet hör dylika fynd ihop med att man velat bota någon eller önskat sig lycka i sitt näringsfång (såsom att få fiskelycka eller en god skörd), göra motformler ifall någon förhäxat en eller förhindra att man drabbas av otur. Man trodde att ritualen blir kraftfullare ifall den görs på kyrkans mark.

På basis av fynden i prästgården och i klockstapeln verkar folktron ha florerat i människornas vardag vid sidan av kristendomen ännu på medeltiden och i början av nya tiden. Det förefaller som om människorna inte kunde lägga alla ägg i samma korg då det gällde trosfrågor.

Foto: VSM. På fotografiet ses Helsinge kyrka Sankt Lars och dess klockstapel på norra sidan av kyrkan.

Skörbjugg: Här på norra sidan av kyrkogården begravs endast brottslingar och odöpta människor. De odöpta fick aldrig begravas på kyrkogården, men man ville att även de skulle få vila i närheten av kyrkan och vigd jord.En natt såg jag hur babyn Valborg begravdes i smyg nära muren. Hon hade avlidit i skörbjugg. Vad borde byborna göra för att undvika skörbjugg? Det sägs att ett ämne som heter C-vitamin kunde hjälpa mot sjukdomen. På bilden ses en traditionell källa till vitamin C. Den här grönsakens namn är öppningskod till kontrollen. Svar: kål / vitkål.

På norra sidan av kyrkogården påträffades år 2007 gravar, som under utgrävningarna visade sig tillhöra fem spädbarn och ett foster. Troligen var de avlidna barn, som dött innan de blivit döpta. Föräldrarna ville möjligen att de skulle begravas nära kyrkans jord trots att de inte hade rätt till det och därmed måste begravas i lönndom.

I fyra av gravarna vilade ben som tillhörde under ett år gamla barn. Tre av dem hade lidit av C-vitaminbrist och följaktligen drabbats av skörbjugg. Barnen antas ha levt på 1700- eller 1800-talet.

På den egentliga gravgården har begravts även väldigt ärevördiga personer, såsom Sveaborgs kommendant Carl-Olof Cronstedt och krigskamrer Johannes Weckström, som finns med i utespelet.

Prästgården och bagarstugan

Ute på havet: Leopold, som assisterar i prästgården, är en ganska ståtlig och högfärdig kyrkoherde, och även bondeseglare. Han seglar till Estland för att köpa allt möjligt fint för kopparmynten som samlats in som tionde: kryddor, salt, öl, fint tyg, dekorerade bordsknivar och bömiskt glas, keramikkärl och silverpengar. Så där gör han av med skattepengarna, den slösaren! Snart tänker Leopold segla från Helsingfors söderut mot Reval. Senare känner man staden Reval med ett annat namn. Vad heter denna huvudstad numera? Svar: Tallinn.

Prästgården var hela kyrksocknens storgods som uppehölls gemensamt för att tjäna kyrkoherden. Före Stora ofreden fanns prästgårdens huvudbyggnad ute i den nuvarande prästgårdens park. Ryssarna brände den gamla byggnaden. Den nuvarande prästgårdens huvudbyggnad är byggd i mitten av 1800-talet.

Under 1500-talet verkade Jacob Sigfredsson som kyrkoherde. Han var bosatt i den dåvarande prästgården och verkar vid sidan av sina uppgifter som kyrkoherde också ha idkat bondeseglation. Mot smör och

bockskinn köpte han kryddor, salt och öl samt ståndsmässiga kläder och annat viktigt i Tallinn. De varor han köpte betalades bland annat med tionden som han samlat in av sockenborna.

Den galna trädgårdsmästaren: I sina lekar har Hilding irrat iväg till prästgårdens trädgård. Den här parken är en av Finlands första trädgårdar. I byn anses prästgårdens fru Nathalia var en kuf, då hon blivit besatt av att odla den här trädgården. Se videon https://youtu.be/IUpzdX-7MsU j och ta reda på, vad som enligt byborna är viktigare än prydnadsväxter. Svaret är koden som öppnar kontrollen. Svar: bröd.

På samma vis som målade byggnader uttryckte också grundandet av en trädgård sina ägares bildning och förmögenhet. De första anteckningarna om prästgårdens park härstammar från mitten av 1800-talet. Den dåvarande husfrun på prästgården hette Nathalia Crohns. Vid denna tid hörde prästgårdens umgängeskrets till sin tids sociala grädda, familjerna Topelius, Pacius och Runeberg, vilka de besökte i Borgå.

Kyrkobyns nuvarande skepnad med gamla, yviga ädla lövträd har skapats av Nathalia, för nästan 200 år sedan. I prästgårdens park finns fortfarande träd som hon planterat: lindar och lönnar. Innan dess hade byn varit en mycket bar och öppen lantlig by och trädens växte litet här och där, var de hade råkat rota sig och kunde växa utan att bli uppätna av boskapen.

Byborna kallade Nathalia Crohns ”den gamla prostfrun” på grund av hennes intresse för att plantera träd. Art förvandla god odlingsmark till skog var befängt ur bybornas infallsvinkel. Dessutom ansågs man fattig och man bodde mitt i skogen.

Byborna har beskrivit Nathalias planteringsverksamhet enligt följande: “Man måste vara ståndsperson för att få för sig något sådant, tänkte man. Gå nu och plantera höga träd mitt i byn. Inte kan man ju längre se mot byn och de höga träden hindrar ängarna att växa. Det viktigaste i livet är nog ändå brödet, inte prydnadsväxterna. Herrskapet är konstigt!”

Så småningom förändrades ändå opinionen bland byborna och det började uppenbara sig ädla lövträd även på byns andra gårdstun.

Här ska det bakas: Hus här bredvid är Bagarstugan. Det är en flygelbyggnad till prästgården, logi för kyrkoherdens medarbetare och prästgårdens bakstuga. Idag har byns kvinnor samlats i Bagarstugan för att baka bröd och koka fläsksås som kan bjudas efter gudstjänsten. Vet ni hur man får rågbröd att jäsa utan jäst? Vad heter det mirakulösa ämnet, som bevarats i ett träkärl i stugknuten. Britha har en sådan, som hon påstår gått från generation till generation i släkten – redan i fyrahundra år! Svar: surdeg

Bagastugan har varit en flygelbyggnad till prästgården. Den användes av kyrkoherdens assistenter. Enligt sitt namn verkade den också på bakstuga för prästgården fram till 1960-talet.

Foto: VSM. Kvinnor på prästgårdens gårdstun.

Skolan

Lata bokmalar: Här har vi vår folkskola. Men i det här huset har det funnits också mycket annat: bibliotek, fattighus för gamla änkor och barnhem för föräldralösa barn. Numera finns här ett bårhus. https://youtu.be/c1Yty4EVKZk

Ta en titt på videon och samla poäng genom att svara på vad jag kan räkna upp utan att kunna läsa. Svar: alfabetet/bokstäver

I Finland infördes obligatorisk läroplikt så sent som år 1921, då det blev ett tvång att gå i skola, fyra år efter att landet blev självständigt. Till en början var det endast obligatoriskt att gå fyra år i skola.

Kyrkobyn var i tiden också centrum för socknens skolverk. Skolbyggnaden, som är den äldsta skolan som fortfarande är i bruk i hela landet, har under historiens gång varit ett verkligt allmänt hus. Från och med år 1837 har byggnaden, vid sidan av skola, även varit lärarbostad, kyrkoherdebostad då prästgården förstörts i en brand, bibliotek, ålderdomshem för gamla damer (fattighus), barnhem och bårhus. Enligt en gammal legend spökar det på skolans vind.

Foto: VSM. Fotografiet är taget på skolgården i Kyrkoby.

Barn i byn

Clemet – barn på auktion: Har ni hör tom barnauktioner? Sådana personer, som inte längre kunde ta hand om sig själv auktionerades ut: hemlösa barn, åldringar eller sjuka. Man kunde få en person på auktion om man kunde erbjuda personen ett hem mot en liten ersättning. Många föräldralösa barn i byn har tvingats på auktion: Valfrid och Clemet, som är född utanför äktenskapet. Ta en titt på videon och samla poäng genom att svara på frågan: vad kallas också ett barn som är fött utanför äktenskapet? https://youtu.be/G5DOP59rEMc Svar: oäkta

Barnauktioner var vanliga i Finland och Sverige från början av 1800-talet fram till de första decennierna under 1900-talet. Det var ett system, enligt vilket kommunen såg till att barn, som inte hade någon försörjare, gavs i en auktionsliknande förrättning till en person eller familj som krävde minst ersättning för barnet. Vid sidan av barn kunde man även auktionera ut åldringar, sjuka eller funktionshindrade. Mer information: https://www.studio55.fi/hyvinvointi/article/tiesitko-taman-vaietun-asian-historiasta-suomessa-myytiin- lapsia-orjiksi/134256. Barnet i videon är egentligen inte ett barn som sålts på auktion.

Barnlek: Fastän barnen gjorde mycket hemarbete, blev det ändå mycket tid över för lek. På sommaren spelar man boll, går på styltor, bryter man arm och brottas. På vintern åker man i backen med träpulkor eller leker man högens herre på snödrivorna. Se på videon https://youtu.be/YkPWNwbGaLI och samla poäng genom att lösa uppgiften: ifall barnen bygger en människopyramid jämnt uppåt i avsvalnande led med 10 barn och 4 våningar – hur många barn finns längst ner? Svar: 4.

Redan i hundratals år har barnen lekt lekar som är bekanta också för nutida barn: kyrkråtta, kurragömma och herre över högen.

Foto: VSM.